

AĞRI VE ÇEVRESİNİN TARİHİNE DAİR İKİ KAYNAK: ELEŞKİRT VE TUTAK KİTAPLARI

Two Sources on the History of Ağrı and Its Surroundings: Eleşkirt and Tutak Books

Sümeyye AKBAŞ

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

akbassum@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0002-9417-7378>

Sevda BARAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Sevdabaran97@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0006-5327-5325>

Cite As/Atf: Akbaş, S., & Baran, S. (2024). Ağrı ve çevresinin tarihine dair iki kaynak: Eleşkirt ve Tutak kitapları. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 10(1), 185-198.

<https://doi.org/10.31463/aicusbed.1352647>

ISSN: 2149-3006

e-ISSN: 2149-4053

Makale Türü- <i>Article Type</i> :	Kitap İncelemesi- <i>Book Review</i>
Geliş Tarihi- <i>Received Date</i> :	23.10.2023
Kabul Tarihi- <i>Accepted Date</i> :	21.11.2023
Sorumlu Yazar- <i>Corresponding Author</i> :	Sümeyye AKBAŞ
Sayfa- <i>Pages</i> :	185-198
Doi Numarası- <i>Doi Number</i> :	 https://doi.org/10.31463/aicusbed.1352647

<http://dergipark.gov.tr/aicusbed>

This article was checked by

 iThenticate

AĞRI İBRAHİM ÇEÇEN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
Journal of Ağrı İbrahim Çeçen University Social Sciences Institute
AİCUSBED 10/1, 2024, 185-198

AĞRI VE ÇEVRESİNİN TARİHİNE DAİR İKİ KAYNAK: ELEŞKİRT VE TUTAK KİTAPLARI

Two Sources on the History of Ağrı and Its Surroundings: Eleşkirt and Tutak
Books

Sümeyye AKBAŞ
Sevda BARAN

Öz

Bu çalışmada Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinin öncülüğünde ve katılımıyla ortaya çıkarılan ve Ağrı ile çevresinin tarihine ışık tutan iki derleme eser tanıtılacaktır. Bunlardan ilki Eleşkirt, ikincisi de Tutak-Hamur-Ağrı bölgesini içine alan kitaptır. Eserler, alanında uzman tarihçilerce kaleme alınmış bölümlerden oluşmakta olup Tutak kitabında üniversite dışından bazı akademisyenlerin çalışmalarına da yer verilmiştir. Ana ve birinci elden kaynakların kullanılması ile ortaya çıkarılan bu çalışmalar, Ağrı ve çevresinin tarihî dokusunu gözler önüne sermiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ağrı, Eleşkirt, Tutak, Bayezid Sancağı

Abstract

This influential Ağrı İbrahim Çeçen University, Faculty of Arts and Sciences, History Department will appear in the curriculum and presentation, and two compilation works that shed light on the history of Ağrı will be introduced. The first of these is Eleşkirt, the second is the book that covers the Tutak-Hamur-Ağrı region. The works are copied by historians who are experts in their fields, and it is seen that some academicians from outside the Tutak registered university also take part. These diseases, which emerged with the use of primary and first-hand treatment, revealed the historical texture of pain and disease.

Key Words: Ottoman Empire, Eleşkirt, Tutak, Bayezid Sancağı, Ağrı

Giriş

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesinin kurulduğu 2007 yılından itibaren üniversite bünyesindeki akademisyenlerce yürütülen çalışmalarda Ağrı ilinin tarihi, coğrafyası, sosyal ve ekonomik yapısı, kültürü, edebiyatı gibi hemen her açıdan bilimsel değerlendirmeler kaleme alınmıştır. Bireysel yayınların yanı sıra üniversite öncülüğünde periyodik olarak düzenlenen Ağrı Dağı ve Nuh'un Gemisi Sempozyumları, Ahmed-i Hani Sempozyumları, seminerler, konferans ve sergiler, ulusal ve uluslararası etkinliklerle Ağrı'nın tarihsel birikimi tanıtılmaya çalışılmıştır. Bu

vesilelerle zengin bir Ağrı literatürü ortaya çıkmıştır. 2009 yılında kurulan ve ilk öğrencilerini 2010 yılında almaya başlayan Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Tarih Bölümü bünyesinde çalışan akademisyenlerce Ağrı'nın tarihine ışık tutulması amacıyla her geçen gün yeni bir bilimsel eser vücuda getirilmekte, lisans ve lisansüstü düzeyde tezler yazılmakta/yazdırılmakta, bilimsel araştırma projeleri yürütülmektedir. Tüm bu çalışmalar sonunda ortaya çıkan eserlerin Ağrı tarihinin aydınlatılmasındaki rolü tartışılmazdır.

Bu çalışmada Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyelerinin öncülüğünde ve katılımıyla ortaya çıkarılan ve Ağrı ile çevresinin tarihine ışık tutan iki derleme eser tanıtılacaktır. Bunlardan ilki Eleşkirt'i, ikincisi de Tutak-Hamur-Ağrı bölgesini içine alan kitaplardır. Eserler, alanında uzman tarihçilerce kaleme alınmış bölümlerden oluşmakta olup Tutak kitabında üniversite dışından bazı akademisyenlerin çalışmalarına da yer verilmiştir. Ana ve birinci elden kaynakların kullanılması ile ortaya çıkarılan bu çalışmalar Ağrı ve çevresinin tarihî dokusunu gözler önüne sermiştir.

***Geçmişten Günümüze Eleşkirt*, Ed: Faruk KAYA, Yakup KARATAŞ,
Konya: Palet Yayınları, 2021.**

Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Faruk Kaya ve Tarih Bölümü Öğretim Üyesi Prof. Dr. Yakup Karataş'ın editörlüğünü yaptığı *Geçmişten Günümüze Eleşkirt* isimli kitap, çeşitli yazarların yazdığı sekiz makaleden oluşmaktadır. Bu 8 makalenin her biri farklı bakış açılarıyla Eleşkirt'i ele almış ve bir bütün olarak aktarmaya çalışmıştır. Toplamda 224 sayfa olan kitabın takdimini Eleşkirt Belediye Başkanı Ramazan Yakut yapmıştır.

Sekiz bölüm hâlindeki çalışmalardan oluşan ve Eleşkirt'in anlatıldığı bu kitapta genel olarak Eleşkirt'in coğrafyası, beşeri ve doğal özellikleri, tarihçesi, nüfusu, aşiretleri, eğitimi ve ekonomisi üzerinde durulmuştur. Osmanlı'dan Cumhuriyet Dönemi'ne kadar Eleşkirt ilçesinin tarihî seyri değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Son kısımda da Eleşkirt Belediye Başkanı Ramazan Yakut'a da maddi ve manevi desteklerinden dolayı teşekkür edilmiştir.

Kitabın önsözünde Anadolu'nun doğusunda yer alan Eleşkirt'in yüzyıllar boyunca farklı devletlere ev sahipliği yaptığından ve XVI. yüzyılın ortalarından itibaren de Osmanlı Devleti'nin idari sistemine dâhil edildiğinden bahsedilmiştir. Eleşkirt, Osmanlı idaresindeyken yurtluk-ocaklık olarak yönetilmiştir. Tanzimat Fermanı ile birlikte Eleşkirt tarihinde

önemli değişimler söz konusu olmuştur. Kaza teşkilatının temelleri XIX. yüzyılda atılınca Eleşkirt, bu gelişimini Cumhuriyet Dönemi'nde de devam ettirmiş ve 1925'ten itibaren taşındığı yeni merkezinde gelişimini sürdürmüştür.

Kitabın birinci kısmı Faruk Kaya'nın yazdığı, "Eleşkirt İlçesinin Doğal ve Beşerî Coğrafya Özellikleri" adlı çalışmadır. Burada 15 resim, 5 tablo, 3 harita ve yeryüzü şekilleri yer almaktadır. Eleşkirt ilçesinin enlem ve boylamının yanında, bir akarsu havzası özelliği gösterdiğinden bahsedilmiştir. Çalışmada ortaya konan tespitlere göre Eleşkirt'in topografik şekillerini; vadiler, tepelik alanlar, dağlar oluşturmaktadır. Güzeldere Akarsuyu ilçenin önemli su kaynağıdır ve bu akarsuyun çizdiği yollar haritalar aracılığıyla gösterilmiştir. Ayrıca ilçenin çok önemli yollar üzerinde bulunduğundan da bahsedilmiştir. Bu yollar Doğu Karadeniz kıyılarının önemli limanı olan Trabzon'u, Erzurum üzerinden Tebriz'e bağlayan ticaret yolunun üzerindedir. Sonrasında Eleşkirt'in tarihî açıdan da önemine değinilmiştir. Buranın Urartular'a başkentlik yaptığı ve kökeni hakkında yeterli bilgi bulunmasa da Eleşkirt'in tarihinin Geç Katolik Çağa kadar götürülebileceğinden bahsedilmiştir. Çalışmanın devamında ilçenin nüfus yapısı ortaya konmuştur. 2020 yılında yapılan adrese dayalı nüfus kayıt sistemlerine göre ilçenin nüfusu 32.316 olarak tahakkuk etmiş, bu oranın Türkiye ortalamasının altında kaldığına da değinilmiştir. Sonuçlara göre nüfusun artışı Cumhuriyet Dönemi'nden sonra hızlanmıştır. İlçedeki halk geçim kaynağı olarak tarım ve hayvancılıkla uğraşmaktadır. Makalede bunların yanında Eleşkirt'in doğal çevre özellikleri; beşerî coğrafya özellikleri, iklim, kent merkezi, ilçenin idari yapısı, eğitim durumu, ulaşım, tarım, sanayi faaliyetleri gibi özelliklerinden bahsedilmiştir. Yazar, sonuç kısmını da yazdıktan sonra Ağrı ile ilgili yapılması gereken faaliyetlerden bahsetmiş ve birtakım önerilerde bulunmuştur. Kaynakça verilerek çalışmaya son verilmiştir.

Kitabın ikinci kısmı, Hakan Kaya'nın kaleme aldığı "XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Eleşkirt Sancağının İdari ve İktisadi Yapısı" isimli makalesinden oluşmaktadır. Yazar ilk olarak giriş bölümünden başlayıp sonrasında farklı başlıklar altında Eleşkirt Sancağı'nın XVI. ve XVII. yüzyıllarda idari ve iktisadi yapısı hakkında bilgiler vermiştir. Eski çağlardan beri İran, Mezopotamya, Kafkasya ve Anadolu sınırı olan bölge tarih boyunca Urartu, Hurri, Hitit, Büyük Selçuklu, Karakoyunlular, Osmanlı ve Safevi gibi devletlerin egemenlik alanı içerisinde yer almıştır. Bu konu ile alakalı olarak Doğu Anadolu Bölgesi XV. yüzyıldan itibaren Karakoyunlu

ve Timur devletlerinin mücadele sahalarından biri olmuştur. Özellikle Safeviler'in topraklarını genişletmesi ve Doğu Anadolu Bölgesi'ne girmesi Osmanlı Devleti'ni endişelendirmiştir.

1514 yılında Yavuz Sultan Selim Safevi'leri ortadan kaldırmak amacıyla sefere çıkmıştır ve Çaldıran Savaşı'yla Safevi hâkimiyetine son verilmiştir. Kanuni Sultan Süleyman ile ilerleyen bu süreç ile birlikte Irakıyın Seferi olmuş Avnik, Toprakkale (Eleşkirt), Bayezid, Erciş, Adilcevaz, Vastan gibi yerler Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Eleşkirt; Erzurum, Revan ve Van eyaletlerinin idari teşkilatlanmasında yer almış daha sonra Eleşkirt'te sancakbeyliği verilmiş ve başına Ürkmez Bey getirilmiştir; ancak kimlerin süreç içerisinde atandığının kesin olarak bilinmediğine yer verilmiştir. Osmanlı Devleti Eleşkirt'i aldıktan sonra burada tahrir uygulamıştır ve sonrasında Eleşkirt Sancağı, nahiye ve köylere ayrılmıştır. Yazar, ilçenin sosyoekonomik geçim kaynakları olarak tarım ve hayvancılığı öne sürer. Özetle Kaya'nın bu çalışmasında Eleşkirt sancağının bağlı bulunduğu eyaletlerden, bu sancaktan alınan vergilerden ve sancağın idari yapısından bahsedilmiştir. Yazar, aynı zamanda detaylarını verdiği bu bilgileri mufassal tahrir defterlerindeki tablolarla ayrıntılı olarak işlemiştir. Yine Eleşkirt Sancağının idarecileri ile ilgili bilgileri tablo şeklinde sunmuştur. Kaya makalesini sonuç, kaynakça ve ekler kısmına yer verip bitirmiştir.

Kitabın üçüncü kısmı Yakup Karataş'ın kaleme aldığı "Eleşkirt'in İdare Tarihinden Notlar (XVIII. ve XIX. Yüzyllar)" adlı bölümden oluşmaktadır. Bu makalede Eleşkirt'in konumu ve tarihçesine, XVIII. yüzyılda Eleşkirt'te bulunan idarecilere, Tanzimat'la birlikte yeni reformların Eleşkirt'e nasıl yansıdığına değinilmiştir. Eleşkirt, genellikle Erzurum Vilayetine bağlı bir sancak olarak yönetilmiştir. 1845'ten sonra Bayezid sancağına bağlı bir kaza olarak idare edilmeye başlanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde sancakların kaldırılması ve Ağrı ilinin oluşturulması üzerine Bayezid sancağına bağlı Eleşkirt, Ağrı iline bağlanmıştır. Çalışmada XVIII. yüzyılda yaşanan aşiretler arası mücadelelerden ve XIX. yüzyılda İran ve Rus istilalarının bölgedeki sosyal, ekonomik, idari ve demografik dengeyi sarstığından bahsedilmiştir. Eleşkirt'te hangi akarsu ve ovaların bulunduğundan, kaç nahiyesi olduğundan ve isimlerinden, nüfusun ne kadar olduğundan, dükkân, değirmen, kışla, kahvehane, köprü, çeşme gibi mimari yapılardan bahsedilmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla birlikte yurtluk-ocaklık statüsü kaldırılmıştır ve yerel hanedanlar az da olsa güç kaybetmiştir. Böylece

idareciler, devletin tayin ettiği şekilde atanmıştır; ancak yine de yerel hanedanlar eskiden gelen g ve alışkanlıklarını devam ettirmişlerdir. Eleşkirt'te idarecilik yapmış olan kişilerin kronolojisi sunulmuştur. Çalışma sonuç ve değerlendirme ile kaynakça verilip bitirilmiştir.

Kitabın dördüncü bölümü Makul Yıldırım'a ait "Eleşkirt'in Kaymakamları 1881-1916" adlı makaledir. Giriş kısmında Eleşkirt kazasında 1881-1916 yılları arası atanan kaymakamlar ve bu kaymakamlar döneminde kaza sınırları içerisinde yaşanan belli başlı olaylar anlatılmıştır. Makalede yazar, Eleşkirt'in tarihinden bahsettikten sonra tarihî süreç içerisinde kaymakamlık makamını detaylıca ele almıştır. 1864 ve 1871 Vilayet Nizamnameleri kısaca anlatılmış ve yeni düzenlemelerin Eleşkirt'e yansımından bahsedilmiştir. Makalenin devamında Eleşkirt'e göreve gelmiş kaymakamlar anlatılmış ve kaymakamlar için önemli bir şart olan Mekteb-i Mülkiye okuluna değerinilmiştir. Yazar ayrıca Eleşkirt kazası için önemli olan Ziraat Bank Sandığı'nın (memleket sandıkları) kuruluşundan ve kazadaki Hamidiye Hafif Süvari Alayları'ndan bahsedip çalışmasını sonuç ve kaynakça vererek kapatmıştır.

Kitabın beşinci bölümü Hayrettin Pulat'ın kaleme aldığı "20. Yüzyıl Arifesinde Eleşkirt Kazası" adlı makaledir. Yazar, takdim kısmıyla başladıktan sonra makaleyi beş başlık ve bir sonuç bölümünden oluşturmuştur. Burada, Eleşkirt kazasının XIX. ve XX. yüzyıllarda olan değerişim ve dönüşümünden bahsedilip, Eleşkirt'in XIX. yüzyıl idari yapısına değerinildikten sonra 1864, 1867 ve 1871 vilayet nizamnameleri uyarınca yaşanan idari ve adli kurumsal dönüşümler anlatılmıştır. XIX. yüzyılın sonlarına doğru kazanın önemi daha da artmıştır. Örneğin; kazaya tayin edilen kaymakamların ehliyetli olmasına önem gösterilmesi, eğitilmiş olmaları ve kötü bir şöhrete sahip olmamaları gibi durumlar söz konusu mesele hakkında önemli gelişmeler olduğunun göstergesidir. Kaymakamlık makamından, kaymakam olmak için sahip olunması gereken şartlardan bahsedilmiştir. Eleşkirt'in nüfus yapısına da değerinen yazar, buna paralel olarak yapıların sayısında da bir artış olduğunu gözlemlemiştir. Çalışmada tarih bilimi için önemli bir kaynağı teşkil eden Erzurum Vilayet Salnameleri'nden yararlanılmıştır ve buna göre Eleşkirt'in idari ve adli yapısı, nüfusu, mahkemeleri ve döneminde kurulan dükkanları tablolar yardımıyla detaylıca işlenmiş ve açıklanmıştır. Sonuç kısmıyla çalışma sonlandırılmıştır.

Kitabın altıncı bölümü Fatih ztop'un kaleme aldığı "Eleşkirt'teki Hamidiye Hafif Süvari Alayları ve Aşiretler Arası çatışmalar" adlı

makaledir. Çalışma, Hamidiye Hafif Süvari Alayları adıyla anılan aşiret birliklerini konu almaktadır. Bu birliklerin kuruluşundan, faaliyetlerinden ve aralarındaki çatışmalardan bahsedilmiştir. Bunları Sultan II. Abdülhamid'in kendi adıyla kurduğu ve alayların kendi bölgelerinin sosyopolitik dengelerinde belirleyici roller üstlendiği tezi işlenmiştir. Kürt aşiretlerin toplanmasıyla meydana getirilen bu alaylara katılmak için bazı özel şartlar gerekiyordu ve bu şartları taşımayan aşiret üyelerinin alaya katılmaları mümkün olmamıştır. Hangi aşiretin neden katılmadığı ve hangi aşiretin nasıl alaya katıldığı çalışmada anlatılmıştır. Hamidiye alaylarının teşekkül sürecinde ilk kurulan alaylardan ikisi Eleşkirt kazası içerisinde görevlendirilmiştir. Bu alayları Zilan aşireti tarafından kurulan dördüncü alay ve Camedanlı aşireti tarafından kurulan sekizinci alay oluşturmaktadır. Bu alayların görevleri Ermenilerin artan faaliyetleri karşısında sınır güvenliğini korumak ve nizamiye birliklerine destek olarak görev yapmaktı. Bunlar anlatıldıktan sonra yazar, sonuç ve kaynakçaya yer vererek çalışmasını sonlandırmıştır.

Kitabın yedinci bölümü Fehminaz Tokmak'a ait olup "20. Yüzyılın Başlarında Eleşkirt Kazasında Modern Eğitim ve Eğitim Kurumları: Eleşkirt Rüştüye Mektebi" adlı makaleden oluşmaktadır. Makale genel olarak Eleşkirt kazasında eğitim ve eğitimin işlevleri üzerinde durmuştur. Sultan III. Selim Dönemi'nde başlayan eğitim alanındaki yenileşmeler Sultan II. Mahmut Dönemi'nde hız kazanmış ve Osmanlı Devleti'nin sonlarına kadar devam etmiştir. Bu dönemlerde açılan Mekteb-i Rüştüye Nezareti, Darülmaarif, Darülmualim, Muvakkat Meclis-i Maarif, Meclis-i Maarif-i Umumiye, Mekatib-i Umumiye Nezareti gibi kurumlar işlenmiştir. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi merkezi teşkilattan ziyade taşra teşkilatı alanında da yenilikler getirmiştir II. Abdülhamid Dönemi'nde taşrada eğitim politikaları yaygınlık kazanınca Eleşkirt gibi devlet merkezine uzak olan bölgelerde de okullaşma hız kazanmıştır. Çalışma, XX. yüzyıl başlarında Eleşkirt'te kurulan Eleşkirt Rüştüye Mektebi üzerine kurgulanmıştır. Konuya ışık tutması amacıyla da rüştüye mekteplerinin 3 aylık devam cetvellerinden ve öğrencilerin umumi imtihan cetvellerinden ve çeşitli fonlardaki arşiv vesikalarından yararlanılmıştır. Tokmak, devamında Eleşkirt Rüştüye Mektebinde eğitimle ilgili olan bazı sorunlardan bahsederek muallimlere de değinmiş ve çalışmasını sonuç ve kaynakça vererek bitirmiştir.

Kitabın sekizinci ve son bölümü Harun Aydın tarafından oluşturulmuş olup "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Kaza İdaresinin Gelişimi ve Dönüşümü (Eleşkirt Örneği)" adıyla yayınlanmıştır. Girişin ardından

makalede genel olarak Eleşkirt kazasının farklı farklı isimlerle anıldığından, tarihî süreç içerisinde hangi devletlerin hâkimiyeti altında bulunduğu ve Osmanlı Devleti'nin İran'la yaşadığı mücadelelerden sonra Eleşkirt'in Osmanlı Devleti topraklarına katılmından söz edilmiştir. Devamında Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar kaza idaresinin teşekkülü ve kazanın unsurları başlığıyla Eleşkirt'in nasıl kazadan ilçeye dönüştüğü anlatılmıştır. Eleşkirt'in idari yapısı ortaya konmuş ve XIX. yüzyıldan Cumhuriyet'e kadar görev yapmış olan kaymakamların isimleri kronolojik olarak verilmiştir. Eleşkirt'in nüfusu hakkında da bilgiler veren yazar bunu tablo şeklinde detaylıca göstermiştir. Makalenin devamında Eleşkirt'in ekonomisine kısaca değinildikten sonra sonuç ve kaynakça bölümleriyle çalışmaya son verilmiştir.

***Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve)* Editörler: Hakan KAYA, Erdal ÇİFTÇİ, İstanbul: Libra Yayınları, 2022.**

Çalışmanın bu bölümünde *Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve)* isimli çalışma tanıtılacaktır. Çalışmanın editörlüğünü Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim Üyesi Dr. Hakan Kaya ile Mardin Artuklu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi Dr. Erdal Çiftçi üstlenmiştir. Ağrı tarihine ışık tutan, Ağrı ve çevresini anlatan bu eser Libya Kitapçılık ve Yayıncılık tarafından 2022 yılında İstanbul'da basılmıştır.

Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve) adlı eser, ön söz, on iki bölüm, yazarların tanıtımı ve dizin bölümlerinden oluşmaktadır. Her bir bölüm alanında uzman kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Tarihî verilerin bir bütün olarak değerlendirilmesi amaçlanmış, bu yüzden bölümler kronolojik bir şekilde sıralanmıştır. Bölümlerin sonunda sonuç ve kaynakçaları yer almaktadır. Kaynakçalar incelendiğinde ana kaynakların yoğunlukla kullanıldığı görülmektedir.

Ön sözde bu çalışmanın Ağrı'nın Tutak ve Hamur ilçelerinin tarihi ile ilgili olduğu ifade edilmiştir. Bu ilçeler bazı dönemlerde 'Şelve' adında tek bir isimle anılsa da Sultan II. Abdülhamid Dönemi'ne gelindiğinde günümüzdeki Tutak adını almıştır. Tutak ve Hamur ilçeleri, Doğu Anadolu Bölgesi'nde birçok devlete ev sahipliği yaptığından önemli bir geçiş noktasını teşkil etmektedir. XVI. yüzyılda Çaldıran Savaşı ile buranın Osmanlı kontrolüne geçmesiyle bölgeye dair asıl bilgilere ulaşmanın önü açılmıştır. Şelve sancağı, Erzurum vilayetinin Bayezid sancağına bağlı olarak yurtluk-ocaklık şeklinde yönetilmiştir. Şelve stratejik öneminden

kaynaklı birçok savaşa sahne olmuştur. Yapılan savaşlarla bölgedeki tarihî dokular zarar görmüştür. İzinsiz kaçak kazılarla daha da tahrip olan tarihî eserlerin çoğu maalesef günümüze ulaşamamıştır. Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesinin ardından Şelve'de yeni değişiklikler yapılmıştır. Rüştîyelerin açılması da yine bu dönemde gerçekleşmiştir. Aşiretlerin hudutları korumada önemli rolü olduğu göz ardı edilmeyip bu hususa kitapta yer verildiği belirtilmiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de Ağrı ilinin ve ilçelerinin gelişimi devam edip idarede yeni kurum ve kuruluşlar ihdas edilmiştir. Kitabın ana hatları Tutak ve Hamur ilçelerinin tarihçesi, sosyoekonomik ve idari yapısı, nüfusu, vergilendirmeler, eğitim, aşiretler ve kentleşme konularından ibarettir

Birinci bölümde “Eski Çağ'da Tutak” adlı makalede İnan Yüksel, bilimsel ve arkeolojik çalışmalardan yararlanarak Tutak ve Hamur ve çevresinin İlkçağ dönemine ait tarihine yer vermiştir. Eskiçağa ait herhangi bir kalıntıya ulaşamadığı üzerinde durulmuştur. Burada arkeolojik kazılar sonucu elde edilen eserler daha çok Urartu Dönemi'ne ait olup mezar tipi örneklerle rastlanılmıştır. Urartular Dönemi'nde bölgenin önemli bir merkez olduğundan bahsedilmiştir. Bölümde bahsi geçen kale, mezar ve anıtlar hakkında bilgi verilerek buraların görsellerine yer verilmiştir.

İkinci bölümde, Yusuf Çetin'in “Orta Çağ Hamur-Tutak (Şelve) Tarihi ve Taşınmaz Kültür Varlıkları” isimli çalışmasında, bölgenin İlkçağ ve Ortaçağ dönemleri ele alınmıştır. Coğrafi konumundan dolayı bu bölge tarihin eski dönemlerinden beri birçok göçe sahne olduğu gibi burada birçok medeniyet ve uygarlıkların izleri de bulunmaktadır. Bu durum şüphesiz bölgenin kültür varlıklarıyla zenginleşmesini sağlamıştır. Bölgede cereyan eden uzun ve yıpratıcı savaşlar, maddi ve manevi kültürel varlıkların/unsurların ayakta kalmasını zorlaştırmıştır. Bölgede yapılan kule ve kalelerin Ortaçağ boyunca önemini koruduğu yapılan incelemelerde ortaya konulmuştur. Bu bölgenin ehemmiyeti her dönemde kendini göstermiştir. Saha araştırmalarının sonuçlarını paylaşan yazar, kalelerin benzer yapılarda olduğunu ve aynı işlevle kimi dönemlerde gözetleme kuleleri olarak kullanıldığını tespit etmiştir. Görsellerle zenginleştirilen bu bölümde kale, mezar, kilise ve kümbetlerin mimari yapısı anlatılarak haritalar ve topografik planlarla konu zenginleştirilmiştir.

Üçüncü bölümü oluşturan ve Hakan Kaya tarafından kaleme alınan “16-17. Yüzyıllarda Şelve Sancağının Sosyo-Ekonomik ve İdari Yapısı” isimli çalışmada, Şelve sancağının Osmanlı Devleti hâkimiyetine girdiği dönem ve sonrasında sancağın sosyo-ekonomik yapısı üzerinde durulmuştur.

Konuyla alakalı tahrir kayıtları ve musassal ve icmal defterleri incelenmiş ve sancakların idari yapısına ve nüfus yerleşimleriyle ilgili bilgiler verilmiştir. Ayrıca sancakta mevcut olan köyler ve isimleri, alınan vergi çeşitleri ile arazi yönetimi hakkında ayrıntılı tablolar ortaya çıkarılmıştır.

Dördüncü bölüm; Mehmet Emin Türklü'nün “Şelve Sancağında Cizye Tahsili Meselesi (XVI. Yüzyılın Sonlarından XVIII. Yüzyılın İlk Yarısına)” isimli çalışmasından oluşmaktadır. Bu çalışmada doğu sınırında bulunan Şelve sancağında yaşayan gayrimüslimlerin devlete vermiş olduğu cizye konusu işlenmiştir. Çalışma yapılırken tahrir defterlerinden yararlanılmıştır. Verginin nasıl toplandığı ve bu süreçte yapılan yolsuzluk ve meydana gelen olayların değerlendirilmesi ortaya konmuştur.

Beşinci bölüm Talat Karataş'ın “Şelve Sancağının İdari Yapısı (1700-1840)” isimli çalışmasından oluşmaktadır. Bu bölümde, sancağa dair arşiv belgelerinin incelenmesi sonucunda Bayezid sancağına bağlı olduğu vurgulanmıştır. Sancak ve kazalarının tarihsel süreçteki idari değişimi de takip edilmiştir. Bu bölümde bir önceki bölüm yazarı olan Hakan Kaya'nın tespitlerini destekleyen veriler görülmüştür. Sancak idarecileri ile merkezi yönetim arasındaki ilişkiler sorgulanmıştır.

Altıncı bölüm, Erdal Çiftçi tarafından yazılmış olup, “Tutak Kazası Rüştüyesi ve İptidai Mekteplerinde Modern Eğitim (1884-1912)” ismini taşımaktadır. Bu çalışmada Tutak kazasının eğitim hayatına değinilerek açılan eğitim kurumları incelenmiştir. Arşiv belgeleri ışığında elde edilen sonuçlarla tablolar oluşturularak dönemin rüştüyelerine ait dersler, öğrenci sayıları ve görevlilerin isimlerine yer verilmiştir. Bölgede eğitim alanında yaşanan sorunlar/zorluklar da derinlemesine ele alınmıştır. Netice itibariyle modern eğitimin ilk temellerinin nasıl atıldığına dair aydınlatıcı veriler paylaşılmıştır.

Yedinci bölüm Hayrettin Pulat'ın “XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Tutak Kazasında Toplumsal Çalkantılar: Aşiretlerin Taht-ı Nizama alınmasına Yönelik Girişimler ve Sened-i Umumi” isimli çalışmadan oluşmaktadır. Çalışmada, Tutak kazasının yaşadığı bireysel ve toplumsal huzursuzluklardan ötürü bir karmaşa içerisinde olduğu ifade edilmiş ve Osmanlı arşiv vesikaları yardımıyla yaşanan kan davaları ve bu karmaşanın nedeni açıklanmaya çalışılmıştır. Aşiretlerin neden olduğu sosyal sorunlar ve asayiş problemleri ele alınmış ve bu doğrultuda alınan önlemler üzerinde durulmuştur. Çalışmada yer verilen senette yerel nüfuzlu güçler ile kaza yönetimi arasında bir uzlaşma sağlandığı ancak sorunların tamamıyla ortadan kaldırıldığını söylemenin güç olduğu belirtilmiştir. Tanzimat'la

beraber bölgede sosyal ve idari anlamda önemli bir değişim ve dönüşümün yaşandığı ortaya konmuştur.

Sekizinci bölüm Mehmet Rezan Ekinci'ye aittir. “Hudud-ı Serhadde Hamidiye Alaylarındaki İlk Aşiretler: Spikan-Zilan” ismini taşıyan bölümde; Rezan, sınır bölgesinde yer alan aşiretlere değinilmiştir. Özellikle dış kuvvetlere karşı onlara olan ihtiyacın önemi ve rolü üzerinde durulmuştur. Hamidiye Süvari Alayları kurularak aşiretler bu çatı altında toplanmıştır. Sepikan ve Zilan, alayların önde gelen aşiretleri olmuşlardır. Askerî salnamelerden yararlanılarak dönemin önemli askerî bilgileri anlatılmıştır. Bölüm sonunda Yıldız Arşivi'nin fotoğraf koleksiyonunda bulunan görseller bulunmaktadır.

Dokuzuncu bölüm Yakup Karataş'ın “Bir Cumhuriyet Şehri Olan Ağrı'nın Kentleşme Süreci” isimli çalışmasıdır. Yazar bu bölümde, Osmanlı Devleti Dönemi'nde kaza statüsünde olan Ağrı ilinin Cumhuriyet Dönemi'nde jeopolitik yapısından kaynaklı olarak bir şehir formunda teşkilatlandırılması üzerinde durulmuştur. Ağrı'nın coğrafi yapısı anlatılmış, ticaret yolları üzerinde bulunmasına rağmen bu pozisyonundan yeterli derecede faydalanılmadığı, gelişmesinde iklimin ve coğrafi koşulların engel teşkil ettiği vurgulanmıştır. Cumhuriyet Dönemi'nden itibaren devlet yatırımlarıyla şehir kalkındırılmaya çalışılmış, özel teşebbüslerle var olan sorunların giderilmesi hedeflenmiştir. Bölüm sonunda Ağrı şehrinin gelişimini engelleyen faktörler belirlenip çözüm önerileri sunulmuştur.

Onuncu bölüm Faruk Kaya'nın “Hamur ve Tutak İlçelerinin (Şelve) Tarihi Coğrafyası” isimli çalışmasıdır. Bu bölümde, bölgenin beşerî ve coğrafi özelliklerinden bahsedilmektedir. Bölgenin nüfus konusu ele alınarak yapılan göçlerin daha çok işsizlik ve yaşanan asayiş olaylarından kaynaklı olduğu vurgulanmıştır.

On birinci bölüm Bilal Tunç'un “Cumhuriyet Dönemi'nde Nahiyeden İlçe Olmasına Kadar Geçen Sürede Hamur'da İdari Alanda Yapılan Düzenlemeler ve Nüfus Hareketleri (1923-1958)” isimli çalışmasından oluşmaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde Hamur ilçesinde sürekli bir nüfus artışı gözlenmiştir. Köy ve muhtar sayısında azalma olmuşsa da Hamur'un nüfusu azalmamıştır. Bu konuya çalışmada ışık tutulmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde Hamur'un köylerinde değişiklikler yapılmış, bazıları mahalle statüsüne getirilmiş bazıları ise nüfus yapısının elverişsiz durumundan dolayı birleştirilmiştir. 1957 yılından itibaren Türkiye'de milliyetçilik politikaları çerçevesinde birçok yerde olduğu gibi Hamur ilçesinde de bazı köylerin adı değiştirilmiştir. Yazar konuya açıklık

getirmesi bakımından arşiv kayıtlarından ve gazetelerden özellikle yararlanmıştır.

On ikinci bölümü Harun Aydın'ın "Aşiret-Siyaset Bağlamında: Sepki Aşireti ve Halis Öztürk" isimli çalışması oluşturmaktadır ve bu bölümde Ağrı iline bağlı olan Tutak'ın aşiretlerinden biri olan Sepki aşiretinin siyasal alandaki etkisi ele alınmıştır. Tutak'ta görev yapan kaymakamlar hakkında bilgiler verilerek merkezî politikaların taşradaki etkisi anlatılmaya çalışılmıştır. Halis Öztürk'ün konu olarak ele alınması aşiret mensuplarının siyasal olan ilişkisi açısından örnek olarak verilmek istenmiştir.

Kitabın son kısmında bölüm yazarlarıyla ilgili tanıtıcı bilgiler yer almaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Anadolu'nun doğusunda bulunan ve çeşitli medeniyetlerin idaresi altında gelişimini sürdürmüş olan Eleşkirt, Hamur (Şelve), Tutak, farklı dönemlerde yaşanan savaşlar ve hareketli toplumsal yapılardan dolayı yerleşik hayat geleneğini oturtmakta zorlanmıştır. Bu çalışmada incelenen derleme kitaplarda, söz konusu ilçelerin Osmanlı Dönemi'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar yaşadığı değişimler ve dönüşümler ele alınmıştır. Bu değişim ve dönüşümler bahsi geçen ilçelerin tarihî seyrini etkilemiştir. Bilhassa Osmanlı Dönemi'nde sancak ve kaza statüsü verilen bu yerleşim yerlerinin Cumhuriyet Dönemi'nde Ağrı'nın birer ilçesi olduğu tespit edilmiştir. İdare, sosyal yapı, ekonomik vaziyet ve eğitim-öğretim hayatı gibi pek çok sahada, alanında yetkin akademisyenlerce kaleme alınan yazılar Ağrı ve çevresinin tarihine ışık tutmuştur.

Geçmişten Günümüze Eleşkirt ve Eski Çağ'dan Günümüze Tutak ve Hamur (Şelve) isimli kitaplar söz konusu ilçeler hakkında çeşitli makalelerden oluşmaktadır. Bu ilçelerin; doğal, beşerî ve coğrafi özellikleri, sosyal ve iktisadi yapısı, nasıl ve kimler tarafından yönetildiği, eğitim yapısı ve nüfus özellikleri gibi çeşitli özelliklerinden bahsedilmiştir. Tablolar ve zengin görsel materyalle anlatım çeşitlendirilmiştir. Kaleme alınan çalışmaların büyük çoğunluğunun resmî arşiv evrakına dayanması, özgün eserler meydana getirilmesini sağlamıştır.

Alan yazınında özgün ve açıklayıcı bir anlatıma sahip olan bu iki kitap, Ağrı iline dair okuyuculara bilgiler sunmaktadır. Literatürde önemli bir boşluğu dolduracağına inanılan bu kitapların, ileride konu hakkında yapılacak çalışmalara da ışık tutacağı düşünülmektedir. Bu çalışmalar şehri daha yakından tanıma fırsatı da sunmaktadır.

Araştırmanın Etik Yönü

Yapılan çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir. Araştırma, kitap incelemesi olması sebebiyle etik kurul izni gerektirmeyen çalışmalar arasındadır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Bu çalışmada, sonuçları ve yorumları etkileyebilecek herhangi bir maddi veya diğer asli çıkar çatışması olmadığını beyan ederiz.

Katkı Oranı Beyanı

Çalışmada; birinci yazarın makaleye katkı oranının %65, ikinci yazarın makaleye katkı oranının ise %35 olduğunu beyan ederiz.

Kaynakça

Ed: Kaya, F., & Karataş, Y. (2021). *Geçmişten günümüze Eleşkirt*. Palet Yayınları.

Ed: Kaya, H., & Çiftçi E. (2022), *Eski Çağ'dan günümüze Tutak ve Hamur (Şelve)*. Libra Yayınları.

Two Sources on the History of Ağrı and Its Surroundings: Eleşkirt and Tutak Books

Extended Summary

Since its establishment in 2007, Ağrı İbrahim Çeçen University has been the focus of academic research conducted by university scholars on various aspects of Ağrı province, including its history, geography, social and economic structure, culture, and literature. In addition to individual publications, periodic symposiums such as the Ağrı Mountain and Noah's Ark Symposiums, Ahmed-i Hani Symposia, seminars, conferences, and exhibitions have been organized under the leadership of the university to promote Ağrı's historical heritage through national and international events. As a result of all these efforts, a rich literature on Ağrı has emerged. The History Department of Ağrı İbrahim Çeçen University, established in 2009 and admitting its first students in 2010, aims to shed light on the history of Ağrı through the production of new scholarly works by faculty members, the writing of theses at undergraduate and graduate levels, and the execution of scientific research projects. The role of the resulting works in illuminating the history of Ağrı is undisputed.

This study introduces two compilation works that shed light on the history of Ağrı and its surroundings, produced under the leadership and participation of faculty members of the Faculty of Arts and Sciences History Department of Ağrı İbrahim Çeçen University. Firstly, the work titled "From Past to Present: Eleşkirt" is presented, which discusses various aspects of the subject by expert authors. The continuous historical development of Eleşkirt is narrated through different sources. Being a city of Anatolia that has hosted various civilizations throughout history, Eleşkirt's highly fertile lands and its geographical location bordering many provinces are among its prominent features. Thus, Eleşkirt has been a settlement where many states have exercised sovereignty since ancient times. Over the course of history, Eleşkirt has changed hands under the administration of various states dominating eastern Anatolia, eventually becoming part of the Ottoman administrative system from the mid-16th century onwards. Being situated close to the borders of Iran and Russia, the adoption of a significant portion of the population to a semi-nomadic lifestyle, prolonged inter-tribal struggles, and the Russian and Iranian invasions in the 19th century hindered the formation of urban culture and settled lifestyle in Eleşkirt. In this context, various aspects such as the geographical location, geological development, climate characteristics, socioeconomic structure, and demographic characteristics of Eleşkirt are comprehensively examined in our study. The study provides readers with a comprehensive view to understand the rich history and current situation of the city.

The second book featured in the study is titled "From Ancient Times to the Present: Tutak and Hamur (Şelve)". The period between the 16th and 19th centuries of the regions known as Tutak and Hamur, referred to as the Şelve sanjak over time, is comprehensively examined. The book addresses the historical development of two Anatolian cities, Tutak and Hamur. The region of Tutak and Hamur has hosted various civilizations since ancient times and has served as an important bridge between the continents of Asia and Europe. Hosting many political formations such as the Hurrians, Akkadians, Urartians, Byzantines, Seljuks, Karakoyunlu, and Ottomans, the Tutak and Hamur region also serves as an important transit point connecting the Van Lake Basin to the Caucasus. This editorial work sheds light on the history of Tutak and Hamur in Ağrı through archival documents. It is observed that Tutak and Hamur, which have appeared with different names in history, were called Şelve in the early modern period of the Ottoman Empire. The name of Tutak, which was previously mentioned as Antab/Ayıntab until the II. Abdülhamid period, began to be referred to as Eleşkirt with the name change from this period onwards. Tutak and Hamur are cities that have hosted various civilizations throughout history and have stood out with their cultural richness. The study examines the transformations, geographical features, cultural heritages, and social structures of these two cities from ancient times to the present. Additionally, the economic life of Tutak and Hamur, the lifestyle of the local people, and the strategic importance of the region are addressed. Thus, readers are provided with a comprehensive view to

understand the rich history and current situation of these two cities. The history of Şelve is chronologically examined in the book, and situations such as the administrative status, tax system, and socioeconomic structure of the Tutak-Hamur region and the changes in the region until the Republic period are discussed based on archival documents. Both books introduced in the study shed light on the history and culture of Anatolia. While examining the evolution of the region from the past to the present, the books address various topics such as local culture, history, traditions, geography, and social structure. Their common feature is their focus on different regions of Anatolia and their detailed examination of the history and cultural heritage of these regions. Furthermore, both books provide an in-depth exploration of the region's past, offering readers a historical perspective. When examined as a whole, it will be seen that each work complements and supports the other.